

SBORNÍK PŘÍKLADŮ DOBRÉ PRAXE

Kolektiv autorů

Obsah

Úvodem	2
Proč je důležité hovořit o právech dětí v náhradní rodinné péči?	3
Kazuistika č. 1: Devítiletá Eliška se nebojí mluvit se sociální pracovnící	8
Kazuistika č. 2: Pohádkový příběh a tříletý Radek	9
Kazuistika č. 3: Dvanáctiletý Filip se nemusel vzdát své víry ani u pěstounů	10
Kazuistika č. 4: Desetiletý Adam věděl informace ještě před návštěvou potenciálních pěstounů	12
Kazuistika č. 5: Přestože Klára neumí pořádně mluvit, soud zajímal její názor	13
Kazuistika č. 6: Osmiměsíční Aleš bude mít na co vzpomínat	15
Kazuistika č. 7: Pěstounská péče byla vyhodnocena jako ideální řešení situace dítěte	16
Kazuistika č. 8: Za pomoci sociální služby si otec stabilizoval situaci	18
Kazuistika č. 9: Přehodnocení situace Josefa pomohlo k jeho umístění do pěstounské péče	19

Metodický sborník byl zpracován v rámci vzdělávacího projektu „Hlas dítěte v náhradní rodinné péči a jak mu naslouchat“, reg. číslo MGS/A11/2014, financovaného z fondů Evropského hospodářského prostoru (EHP), v programové oblasti Ohrožené děti a mládež.

Úvodem...

Vzdělávací projekt „Hlas dítěte v náhradní rodinné péči a jak mu naslouchat“ byl zaměřen na posilování povědomí o právech dětí, které vyrůstají v náhradních typech péče, zejména v náhradní rodinné péči. Projekt byl realizován prostřednictvím přípravy sociálních pracovníků organizací, které poskytují služby pěstounským rodinám na základě uzavřených dohod o výkonu pěstounské péče. Sociální pracovníci absolvovali zážitkový sociálně-pedagogický výcvik v oblasti práv dětí a komunikace s dětmi, zaměřený na zjišťování názorů a přání dětí.

Prostřednictvím těchto pracovníků byly informace předávány dále dětem v pěstounské péči. Cílem bylo posílit děti:

- a) v povědomí, že ve všech záležitostech, které se jich týkají, mají právo vyjádřit svůj názor,
- b) ve znalosti procesních práv (například právo na komunikaci se sociálním pracovníkem bez účasti rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte),
- c) v dovednosti nezávisle formulovat svůj názor a vyjádřit ho vůči dospělým osobám.

Do projektu bylo zapojeno cca 1 000 dětí prostřednictvím 362 sociálních pracovníků z celkem 151 organizací doprovázejících pěstounské rodiny a orgánů sociálně-právní ochrany. Pro tyto pracovníky bylo uspořádáno celkem 28 kurzů po celé České republice. V rámci projektu vzniklo také několik metodických a výukových materiálů. Realizátor projektu spolupracoval se 13 odborníky z různých oborů (sociální práce, pedagogika, psychologie atd.). Projekt byl realizován v letech 2014 až 2016.

Sborník příkladů dobré praxe byl vytvořen na základě zpětných vazeb získaných od frekventantů kurzů a na základě zkušeností zapojených odborných pracovníků. Sborník obsahuje několik typických kazuistik se stručnými doprovodnými komentáři odborníků.

Proč je důležité hovořit o právech dětí v náhradní rodinné péči?

V České republice žije mimo svou rodinu více než 26 500 dětí a mladých dospělých, z toho cca 8 500 dětí v ústavních zařízeních. Nejčastějšími formami náhradní rodinné péče jsou pěstounství a osobní péče poručníka dítěte (cca 11 500 dětí do 18 let a 1500 mladých dospělých do 26 let, kteří se připravují na budoucí povolání). Tyto formy náhradní rodinné péče jsou finančně podporovány dávkami pěstounské péče. Kromě toho je do tzv. péče jiné osoby (forma náhradní rodinné péče bez podpory dávkami pěstounské péče) svěřeno soudem dalších 4 500 dětí.

Odchod z rodiny a umístění do náhradní péče představují pro dítě zásadní životní změnu. Vyrovnání se se ztrátou rodičů a dalších blízkých osob, zpracování negativních prožitků a traumat, to vše vyžaduje vysokou míru podpory dítěte ze strany dospělých a respektu k jeho potřebám. Činnost osob, které se o dítě v náhradní péči či výchově starají nebo s dítětem na profesionální bázi pracují, by měla být vedena několika zásadními principy:

- Každé dítě, bez ohledu na svou „výchozí pozici“, má právo prožít normální a dobré dětství.
- Každé dítě má právo na příležitost plně rozvinout svůj potenciál.
- Každé dítě má právo vyjádřit svůj názor a participovat na rozhodnutích, která se ho bytostně dotýkají.

Je celkem logické, že tato práva lze lépe naplňovat v přirozeném – tedy rodinném – prostředí než za zdmi ústavů.

V české společnosti naráží diskuse o právech dětí a práci s názorem dítěte na stereotypní přístupy charakterizované příslovími „škoda každé rány, která padne vedle“, „proutek se musí ohýbat, dokud je mladý“, a podobně. Výchovný přístup spočívající v přesvědčení, že dítě je nutné vést k naprosté poslušnosti, považující za nejhorší výchovnou chybu řídit se podle názoru a přání dítěte, stále přežívá nejen v některých rodinách, ale i u části odborné

veřejnosti. Racionálně uvažující (svobodná) společnost se snaží vést všechny děti ke schopnosti žít plnohodnotný život, podporuje jejich sebevědomí a samostatnost. Nedílnou součástí této snahy je respekt k názoru dítěte.

Dítě v náhradní rodinné péči je v tomto ohledu mnohem zranitelnější než jeho vrstevníci vyrůstající ve vlastních rodinách. Ke ztrátě (a často i selhání) rodičů a dalších blízkých osob se mohou přidat i další faktory: „špatný“ sociální či „ve společnosti neoblíbený“ etnický původ, zdravotní nebo mentální znevýhodnění atd. Je samo o sobě velkou výzvou přesvědčit zájemce o náhradní rodinnou péči, náhradní rodiče, sociální pracovníky, učitele, psychology a další odborníky, aby brali dítě takové, jaké je. U žadatelů o osvojení nebo pěstounskou péči se lze často setkat s přístupem: chceme dítě, máme zájem pomoci dítěti bez rodiny, ALE... To „ale“ znamená, že pro mnohé děti (kvůli věku, romskému původu, zdravotnímu postižení, drogově závislé matce, otci ve vězení atd.) se nedaří vhodnou náhradní rodinnou péči nalézt. Výběr takového dítěte „s podmínkou“ značí také vážná rizika pro zdárný průběh péče v případech, kdy přijaté dítě nenaplnuje očekávání náhradních rodičů. Často hraje negativní roli i vliv blízkého okolí. Překonání těchto předsudků, tedy stav respektování a uznání dítěte v jeho jedinečnosti, je nezbytným předpokladem pro naplňování **nejlepšího zájmu dítěte**.

Všechny aktivity v oblasti ochrany dětí mají být vedeny zájmem dítěte jako předním hlediskem. Tolik Úmluva o právech dítěte. Umíme však naplňovat zájem dítěte v praxi? V případě dítěte, které nemůže vyrůst ve své rodině, jde nejen o zajištění hmotného zázemí, vzdělání, zdravotní péče atd. Každé dítě má právo na stabilní vztahy, zachování své identity, právo na svůj názor. Umístěním do náhradní péče by dítě nemělo být vytrženo z běžného života, ztratit kontakty s přirozeným sociálním prostředím, nebo dokonce ztratit samo sebe.

Otázka vztahů a identity je velkým tématem také v případě umístění dítěte do pěstounské péče. Na rozdíl od osvojení (i zde by se však mělo s otázkami původu dítěte, vztahů k původní rodině atd. systematicky pracovat) je pěstounská péče v zásadě institutem dočasným. Soud ji může nařídít na dobu, po kterou trvá překážka bránící rodičům v péči o dítě. Rodič se může kdykoliv obrátit na soud se žádostí, aby bylo dítě svěřeno zpět do jeho péče. Pokud

je takový návrat v zájmu dítěte, soud může této žádosti vyhovět. Z tohoto důvodu mají pěstouni specifickou povinnost „udržovat, prohlubovat a rozvíjet sounáležitost dítěte s osobami dítěti blízkými, zejména s rodiči“, jsou také povinni umožnit styk rodičů s dítětem (pokud není omezen soudem). Dítě tedy navazuje vztahy v nové (náhradní) rodině, zároveň by nemělo být zcela vytrženo ze vztahů k vlastním rodičům, sourozencům a dalším blízkým lidem.

Součástí identity jsou také kultura, etnicita, styl života, tedy záležitosti, které mohou být v některých případech vnímány jako společensky znevýhodňující (typicky romský původ), a jsou proto (vědomě či nevědomě) potlačovány. Někdy je toto „potlačení“ úspěšné. Jsou však popsány stovky případů, kdy se v období dospívání dítěte všechny zdánlivě vyřešené problémy objevily zpět. Hledání vlastních kořenů, vědomí o své minulosti a původu patří k základním potřebám každého člověka.

To vše klade na pěstouny poměrně vysoké nároky. Tyto nároky jsou mnohdy příčinou, proč dochází k předčasnému ukončení náhradní rodinné péče. Dítě se vrací do prostředí ústavní péče s dalším prožitým traumatem. Na straně pěstounů zůstávala frustrace – chtěli jsme dítěti nabídnout jinou životní alternativu, selhali jsme. U některých odborníků se extrémní reakcí na tyto případy stalo přesvědčení, že je lepší „nevystavovat“ děti tomuto riziku a ponechat je v tzv. neutrálním prostředí ústavní péče s případnými diagnostickými pochyby, jejichž výstupem jsou další odborné nálepky pro dítě. Jde o naprosté nepochopení potřeb dítěte. Citově vyprahlé prostředí nelze v žádném případě označit za „neutrální“. Vztahy není možné odborně nasimulovat a sytit jimi dítě v rámci režimu toho sebelepšího ústavu. Vztahy je nutné prožívat doma, v situacích, které zažijete jen v rodině. Pokud dítě nezažije dobré vztahy, jeho život bude složitý a nejspíš nešťastný.

V minulosti zůstávaly náhradní rodiny při řešení těchto problémů často osamoceny. Proto byl od počátku roku 2013 (po dlouhých letitých debatách a volání ze strany odborníků i náhradních rodin) zaveden novelou zákona o sociálně-právní ochraně dětí systém „doprovázení“ pěstounských rodin. Pěstouni, ale i děti svěřené do pěstounské péče získali zákonný nárok na odbornou pomoc při řešení všech problémů, které náhradní rodina řeší. Získali právo na pomoc při zajišťování kontaktu dítěte s jeho vlastní rodinou, na odlehčovací péči atd.

Jde v našich podmínkách o nový koncept práce s dítětem umístěným v náhradní rodinné péči. Kolem dítěte se pohybuje celá řada dospělých. Kromě pěstounů má každé dítě „svého“ sociálního pracovníka z orgánu sociálně-právní ochrany a sociálního pracovníka z organizace, která doprovází pěstounskou rodinu. Tento systém však klade velké nároky na „umění“ dospělých vzájemně spolupracovat a zároveň neztrácet ze zřetele to nejpodstatnější – zájem dítěte.

Jak docílit většího respektu k právům dítěte v náhradní rodinné péči? Existuje celá řada iniciativ a projektů, které usilují o zvýšení kompetencí náhradních rodičů nebo dovedností odborníků. Z výše uvedeného je zřejmé, že samy odborné znalosti nestačí. Klíčovými jsou postoj a přístup. Při realizaci projektů nelze opominout žádného z aktérů, tedy osoby, které o dítě pečují, odborné pracovníky i širokou veřejnost. Vše totiž začíná u vnímání práv dětí (a lidských práv obecně) v celé společnosti.

V náhradní rodině je pro dítě aktivně pečující osobou pěstoun. V jeho případě je třeba se zaměřit na zdůrazňování důležitosti vztahů v životě dítěte, posilování dovednosti pracovat s těmito vztahy, minulostí dítěte, traumaty a ztrátami, dovednosti naslouchat dítěti, případně nadřazovat zájmy dítěte svým zájmům. Odbornou veřejnost je třeba podporovat nejenom v oblasti profesního rozvoje, ale zároveň k zachování prostého lidského přístupu.

Nelze opomíjet ani samotné děti. V jejich případě je třeba posilovat vědomí o právu na vlastní názor a na respekt k tomuto názoru. Čím je dítě starší, tím je váha jeho názoru významnější. Česká legislativa (občanský zákoník a zákon o sociálně-právní ochraně dětí) stanoví, že u dětí starších 12 let se má za to, že jsou schopny přijmout informaci, vytvořit si názor a ten sdělit. Nedávný nález Ústavního soudu tuto věkovou hranici relativizoval, označil ji jako orientační. I mladší děti mohou být schopny vyjádřit se k důležitým otázkám, jako jsou například vztahy k blízkým osobám. Právo vyjádřit přání a potřeby mají přirozeně i děti se ztíženou možností komunikace, např. s mentálním nebo zdravotním znevýhodněním (na tomto poli je v českých zemích opravdu hodně práce, vždyť je zcela běžné, že se i k dospělým osobám s mentálním znevýhodněním přistupuje jako k dětem). Dítě v náhradní péči je v silně závislém postavení. Přesto má právo na soukromí, právo na vlastní život.

Stejně jako řada dalších lidských činností je předmětem profesionalizace a pokusů o vědecký přístup, je i náhradní péče podrobována analýzám a studiím, jak zabezpečit ten nejlepší zájem dítěte v péči pěstounů. Málokdy se však vytvořené konstrukty a přístupy odvíjejí od názoru dětí. Je dobré o právech dětí hovořit s dospělými, ale ještě lepší je mluvit s dětmi. Jsou to jejich práva, a pokud skutečně chceme, aby byla naplňována, musí o nich vědět právě děti.

Sborník dobré praxe ukazuje na konkrétních příkladech, že naplňovat právo dítěte na vyjádření názoru jako jednoho z hlavních hledisek nejlepšího zájmu dítěte je možné a potřebné i v rámci sociální práce s pěstounskými rodinami.

Kazuistika č. 1: Devítiletá Eliška se nebojí mluvit se sociální pracovníci

Eliška již několik let vyrůstá v pěstounské péči u mladšího manželského páru. Pěstouni si jako doprovázející službu vybrali nestátní neziskovou organizaci (osobu pověřenou k výkonu sociálně-právní ochrany). Pěstounskou rodinu pravidelně (nejméně jednou za dva měsíce) navštěvuje sociální pracovnice této neziskové organizace a zjišťuje, jak se Elišce daří. Hovoří jednak s pěstouny, ale také s Eliškou.

Nejprve bylo důležité vysvětlit Elišce, proč k nim do rodiny sociální pracovnice vůbec jezdí, následně – po vybudování vzájemné důvěry – mohla sociální pracovnice mluvit s Eliškou i o samotě. Ke zjištění jejího názoru využívala nejrůznější nástroje – ať už šlo o komunikační bednu, kresbu, kinetický písek či metodu My Backpack. Sociální pracovnice při soukromých rozhovorech s Eliškou například zjistila, že by se Eliška ráda podívala do kojeneckého ústavu, ze kterého si ji manželé K. před lety vzali do péče, a ona se jim to bála říct.

Tento příklad dobré praxe ukazuje, jak mohou být soukromé rozhovory sociální pracovnice s dětmi důležitým zdrojem informací a mohou dítěti a pěstounům lépe osvětlit a definovat problémy a přání jednotlivých stran. Podle § 8 zákona o sociálně-právní ochraně dětí má dítě právo svobodně vyjadřovat názory při projednávání všech záležitostí, které se ho dotýkají, a to i bez přítomnosti rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte (tedy i pěstounů).

Podle obecného komentáře č. 14, kterým Výbor pro práva dítěte vykládá a upřesňuje pojem „nejlepší zájem dítěte“, je názor dítěte jedním z klíčových faktorů při hodnocení a určování tohoto zájmu.

Kazuistika č. 2: Pohádkový příběh a tříletý Radek

Radek žije od svých devíti měsíců u „dlouhodobých“ pěstounů. U svých rodičů byl předtím pouze čtyři měsíce, poté byl z rodiny „odebrán“ a umístěn do kojeneckého ústavu. Důvodem byla nedostatečná péče a podezření na ublížení na zdraví ze strany matky. Pěstouni ihned po přijetí dítěte do rodiny začali vést „knihu života“, ve které se nebáli uvádět i informace o Radkově vlastní rodině a publikovat fotografie rodičů. Postupem času, když byl Radek starší, začali pěstouni číst Radkovi příběh o jeho životě a o tom, jak si ho vezli domů z kojeneckého ústavu. Tento příběh naznačuje, že se pěstouni nebojí pracovat s minulostí dítěte a mají zpracovaný (dítěti přívětivý) příběh, jak to vlastně bylo, než se Radek ocitl v pěstounské péči.

Tento příklad dobré praxe ukazuje, jak prospěšné může být informovat dítě o jeho kořenech již ve velmi útlém věku.

Podle občanského zákoníku mají pěstouni povinnost „udržovat, rozvíjet a prohlubovat sounáležitost dítěte s jeho rodiči, dalšími příbuznými a osobami dítěti blízkými“. Pěstounská péče je institutem náhradní péče po dobu, po kterou trvá překážka bránící rodičům v osobní péči o dítě. Touto překážkou může být například nedostatek rodičovských kompetencí. Rodiče zpravidla nejsou zbaveni rodičovské odpovědnosti. Proto je kladen důraz na to, aby přirozené rodinné vazby nebyly zcela zpřetrhány.

I pokud by se Radek nevrátil do péče rodičů, dospěje do věku, v němž se začne o svou identitu zajímat. Je přirozenou lidskou potřebou vědět, „kdo jsem“, znát rodinnou historii, osudy předků atd. Někteří pěstouni vnímají náhlý zájem dospívajícího dítěte o vlastní rodinu jako určitou formu nevděku nebo vlastního selhání. Těmto situacím lze předcházet aktivním přístupem, kdy jsou dítěti vhodným a pozitivním způsobem sdělovány informace o vlastní rodině, vytvářen „rodinný příběh“.

Kazuistika č. 3: Dvanáctiletý Filip se nemusel vzdát své víry ani u pěstounů

Filip žil od svých deseti let v malém soukromém dětském domově, kam se dostal poté, co se u jeho matky rozvinula velmi vážná psychická porucha a matka již nebyla schopna se o něj postarat. Otce Filip nikdy nepoznal. Filipova matka i Filip sám jsou silně věřící. Každou neděli chodili do kostela, pravidelně se zúčastňovali farních akcí a doma se pravidelně modlili. V dětském domově mu byly jeho náboženské rituály v omezené míře povolovány, bohužel se však setkával s posměchem od ostatních dětí umístěných v zařízení.

Protože bylo jasné, že se zdravotní stav matky bude postupem času zhoršovat, bylo pro Filipa během jeho pobytu v dětském domově vyhodnoceno jako optimální řešení jeho umístění do náhradní rodinné péče. Po necelém půlroce byla pro bezproblémového a velmi bystrého Filipa vytipována pěstounská rodina. Šlo o manželský pár ve věku kolem 40 let s jedním vlastním dítětem staršího školního věku. Nutno dodat, že šlo o rodinu bez náboženského vyznání, což byl asi jediný „problém“, který se při zprostředkování pěstounské péče objevil. Uskutěčnilo se několik seznamovacích schůzek mezi vytipovanými pěstouny a Filipem. Byla rovněž otevřena otázka náboženství a víry. Budoucí pěstouni zpočátku váhali, zda budou schopni Filipovi nabídnout uspokojení jeho potřeb i v této rovině jeho osobnosti. Nakonec se však rozhodli, že by mohli být Filipovi dobrými pěstouny, a proto si požádali o svěření Filipa do jejich péče. Soud při rozhodování přihlédl i k názoru Filipa a svěřil ho pěstounům.

Pěstouni, přestože bez vyznání, umožnili Filipovi vykonávat všechny náboženské zvyklosti. Každou neděli jej vozili do kostela (dovnitř však nešli), u stolu jej nechali se pomodlit atd. Postupem času se zejména pěstounka začala více zajímat o náboženství a pravidelně si s Filipem na toto téma povídali.

Tento příklad dobré praxe ukazuje velkou míru tolerance pěstounů vůči vyznání dítěte, které přijali do pěstounské péče, a ukazuje, jak přijaté dítě může obohatit svět pěstouna o nový rozměr.

Článek 14 Úmluvy o právech dítěte zaručuje právo dítěte na svobodu myšlení, svědomí a náboženství. Jedním z faktorů naplňování zájmu dítěte je identita dítěte. V předchozí kazuistice byl zmíněn rodinný původ. Součástí identity jsou však rovněž kulturní příslušnost, národnost a také náboženství a přesvědčení.

Podle Směrnice o náhradní péči Organizace spojených národů by děti měly mít možnost uspokojovat potřeby spojené s náboženským a duchovním životem včetně návštěv určeného zástupce náboženské víry, a právo svobodně se rozhodovat, zda se chtějí nebo nechtějí účastnit bohoslužeb, náboženské výchovy nebo poradenství. Je třeba respektovat náboženský původ dítěte a žádné dítě nesmí být během pobytu v náhradní péči vybízeno nebo přesvědčováno ke změně náboženské víry či svého přesvědčení (článek 88 směrnice).

V některých zahraničních právních úpravách je výslovně zakotvena povinnost pěstounů respektovat náboženské přesvědčení svěřeného dítěte. V České republice zákon podobně ustanovení neobsahuje, aktivní práce s identitou dítěte však přirozeně zahrnuje i oblast duchovního života.

Kazuistika č. 4: Desetiletý Adam věděl informace ještě před návštěvou potenciálních pěstounů

Adam žije již tři roky v dětském domově. Žije v tzv. rodinné skupině společně s dalšími pěti dětmi různého věku. Starají se o ně tři pedagogové (dvě ženy a jeden muž). Přestože ani jeden z vychovatelů ve své předchozí praxi ještě nikdy nepředával dítě do individuální náhradní péče, byli na tuto dítě psychicky náročnou fází připraveni. Z vlastní iniciativy prošli školením, které se zabývalo tím, jak dítě připravit na přechod do jiného výchovného prostředí (ať by šlo o jinou institucionální výchovu nebo náhradní rodinnou péči).

Adam měl možnost díky vychovatelům získat všechny potřebné informace o budoucích pěstounech ještě předtím, než se uskutečnila první návštěva. Vychovatelé si s Adamem povídali o tom, co je to pěstounská péče, co se příchodem do nové rodiny změní v jeho životě. Protože Adam měl velmi rád komiksy, rozhodl se jeden z vychovatelů zpracovat příběh chlapce, který odchází do pěstounské rodiny, právě formou komiksu, aby Adam snáze pochopil, o co jde. Sice to vychovateli zabralo několik desítek hodin času, než komiks vytvořil, ale stálo to za to. Adam díky tomu všechno pochopil a byl na setkání s budoucími pěstouny připraven.

Tento příklad dobré praxe ukazuje, že i na přechod dítěte z péče do péče je třeba se důkladně připravit a zvolit takové formy podávání informací, které budou přiměřené věku a jeho intelektu. Výběr metod (forem) podávání informací lze zvolit i na základě zájmů dítěte.

Podle § 1 odst. 3 zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních, mají školská ústavní zařízení (kam spadají i dětské domovy) poskytovat podporu při přechodu dítěte do jeho původního rodinného prostředí nebo jeho přemístění do náhradní rodinné péče. Standardy kvality péče o děti v těchto zařízeních, které byly prozatím vydány formou metodického pokynu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR, v kritériu 2. 5. stanoví, že dítě má být o plánovaném umístění či přemístění a jeho důvodech s dostatečným předstihem informováno a dítěti i jeho rodině má být poskytována potřebná podpora.

Ve výše uvedeném příkladu se pracovníci v dovednostech potřebných pro poskytování této podpory vzdělávali z vlastní iniciativy. Vzdělávání v otázkách spojených s oblastí náhradní rodinné péče je vhodné zařazovat jako standardní součást plánů dalšího vzdělávání všech zaměstnanců ústavních zařízení, kteří přímo pracují s dětmi.

Kazuistika č. 5: Přestože Klára neumí pořádně mluvit, soud zajímal její názor

Klára je pětiletá velmi chytrá holčička, která však zatím moc nemluví. Byla odebrána z rodiny z důvodu podezření na fyzické týrání a umístěna do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, kde zůstala čtyři měsíce. Velmi rychle byla pro Kláru vytipována pěstounka, která měla vlastní děti již odrostlé. Jednání u soudu se uskutečnilo také velmi rychle po podání návrhu na svěřeni Kláry do pěstounské péče. Překvapením pro všechny zúčastněné bylo zjišťování názoru („slyšení“) samotné Kláry. Pracovníci zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, opatrovník dítěte i samotná pěstounka z toho nebyli „nadšení“, protože se obávali, že Klára tento „výslech“ špatně ponese, budou na ni doléhat prostředí soudní budovy, přítomnost spousty cizích lidí atd.

Okresní soud, u kterého se jednání konalo, byl však na tyto situace velmi dobře vybaven. V budově měl krásně vymalovanou, hračkami doplněnou místnost, kde si dítě povídalo jen se soudcem, který na sobě neměl talár, ale běžné civilní oblečení. Formou hry a malování zjistil názor Kláry na to, jak by se dívala na možnost, že by byla svěřena do náhradní rodinné péče vytipované pěstounce.

Tento příklad dobré praxe ukazuje, že i u dítěte mladšího věku, které je schopné alespoň v základních obrysech formulovat svůj názor, lze využít možnost zjištění jeho názoru, a to například i prostřednictvím neverbálních forem komunikace (hra, malování, simulace) v prostorách přívětivých pro dítě.

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí v § 8 stanoví, že vyjádření dítěte se při projednávání všech záležitostí týkajících se jeho osoby věnuje náležitá pozornost odpovídající jeho věku a rozumové vyspělosti. § 9 tohoto zákona dodává, že dítě, které je schopné s ohledem na věk a rozumovou vyspělost posoudit dosah a význam rozhodnutí vyplývajícího ze soudního nebo správního řízení, má obdržet informace o všech závažných věcech, které se ho týkají. Zákon sice dodává, že „o dítěti starším 12 let se má za to, že je schopné informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a ten sdělit“, toto ustanovení však neznamená, že není třeba zjišťovat názor i mladšího dítěte. Tento postoj sdělil v několika nálezech i Ústavní soud České republiky.

Podle obecného komentáře č. 12 Výboru pro práva dítěte, který se podrobně zabývá otázkou názoru dítěte, má být forma komunikace „přátelská dětem“. Prostředí a způsoby komunikace by měly být přizpůsobeny potřebám dětí. Je nutné vyčlenit odpovídající čas a adekvátní prostředky k tomu, aby děti byly dobře ke komunikaci připraveny, měly důvěru a příležitost k vyjádření svých názorů. Je třeba zvážit také skutečnost, že děti budou s ohledem na své potřeby a věk potřebovat různé úrovně podpory a možnosti pro zapojení do rozhodovacích procesů.

Kazuistika č. 6: Osmiměsíční Aleš bude mít na co vzpomínat

Aleš je v současné době již osmiměsíční chlapeček. Narodil se 25leté matce jako třetí dítě z pátého těhotenství. Matka zanechala Aleše v porodnici s deklarací toho, že jakmile to bude možné, dá souhlas k osvojení (podle zákona může dát matka platný souhlas k osvojení nejdříve šest týdnů po narození dítěte). Péči o dvě starší děti matka s drobnými nedostatky zvládá. V tuto chvíli je však přesvědčena, že péči o třetí dítě již nezvládne.

Budoucnost Aleše mohla mít několik „scénářů“. Bylo možné, že se orgánům sociálně-právní ochrany ve spolupráci se sítí služeb podaří matku podpořit tak, že se rozhodne o Aleše starat. V úvahu připadala i varianta, že i přes tuto nabídku podpory bude trvat na osvojení dítěte. V obou případech se daly očekávat poměrně dlouhodobé procesy sociální práce nebo řízení spojených s osvojením dítěte. Vzhledem k této situaci byla jako ideální řešení pro Aleše vyhodnocena pěstounská péče na přechodnou dobu, do níž byl po sedmidenním pobytu v porodnici svěřen. Porodnice předala pěstounům dokonce i dvě fotografie pořízené ihned po porodu. Po celou dobu, kdy byl Aleš v pěstounské péči na přechodnou dobu, mu pěstouni vytvářeli knihu života jako cenný zdroj informací nejen pro budoucí pečovatele, ale také pro samotného Aleše. Kniha života měla formu velkého alba, kam pěstouni lepili fotografie, psali všechny důležité informace, které se v životě Aleše uskutečnily. Knihu obohatili ještě o zvukové ukázky s ukolébavkami.

Aleš nakonec našel zázemí v péči osvojitelů. Pěstouni celou knihu života včetně CD následně předali osvojitelům. Aleš tak má zachovány vzpomínky na klíčové období života. Protože si budoucí osvojitelé i pěstouni na přechodnou dobu mezi sebou vytvořili přátelský vztah, pěstouni dodnes jezdí na návštěvy k osvojitelům.

Je dobrou praxí, aby i po dobu krátkodobé (přechodné) péče byly zaznamenávány nejdůležitější okamžiky v životě dítěte.

Podle Směrnice o náhradní péči Organizace spojených národů by za účelem posílení vnímání vlastní identity dítěte měl být pro dítě (a pokud to věk a rozumová vyspělost dovolují) i s jeho přispěním veden památník obsahující všechny podstatné informace, fotografie, osobní předměty a vzpomínky mapující všechny kroky v životě dítěte, ke kterému by dítě mělo mít přístup během celého svého života (článek 100 směrnice).

Kazuistika č. 7: Pěstounská péče byla vyhodnocena jako ideální řešení situace dítěte

Jakmile Matyáše po narození propustili z porodnice, byl umístěn do pěstounské péče na přechodnou dobu. Žádný z rodičů o něho neprojevoval zájem, a proto byl podle názoru sociální pracovníce vyhodnocen jako „vhodný“ pro osvojení. Zvrat nastal ve chvíli, kdy se o narození dítěte dozvěděla jeho babička, která již měla v péči dva jeho starší sourozence. Babička společně se svým partnerem začali Matyáše navštěvovat v rámci asistovaných kontaktů na půdě doprovázející organizace pěstounů.

Babička by však péči o další dítě podle svých slov nezvládla, ale za každou cenu by chtěla zůstat s Matyášem v kontaktu. Toto vyjádření však sociální pracovníce dítěte přehlížela a snažila se za každou cenu prosadit osvojení a vysvětlit babičce, že to tak bude pro Matyáše lepší. V této fázi vstoupila do jednání doprovázející organizace a požádala o uspořádání případové konference za účasti pracovníků krajského úřadu, orgánu sociálně-právní ochrany dítěte a pěstounů a také za účasti babičky. Na základě všech relevantních informací, které měli přítomní k dispozici, se i pracovníci krajského úřadu přiklonili k variantě pěstounské péče, a to z toho důvodu, že pokud existuje někdo z rodiny (i té širší), kdo projevuje zájem o dítě, nemělo by být tomuto styku bráněno. Pokud by došlo ke změně statusu dítěte v rámci osvojení, Matyášovi prarodiče by pravděpodobně ztratili jakoukoli možnost vnuka vidat do doby, než on sám projeví touhu najít někoho z původní rodiny. Navíc by došlo k rozdělení rodinných vazeb sourozenců. Matyáš byl proto umístěn do pěstounské péče, která zachovává jeho kontakty s vlastní rodinou.

Osvojení představuje zásadní zásah do rodinných vztahů. Občanským zákoníkem je vyhrazeno pro situace, kdy dítě nemůže od svých rodičů ani do budoucna nic očekávat (zájem, péči atd.). Oproti tomu pěstounská péče připouští možnost, že situace ve vlastní rodině dítěte se může v budoucnu změnit. Výše uvedenou kazuistiku nelze označit za typický příklad využití ustanovení § 822 občanského zákoníku, podle něhož nelze o osvojení dítěte kladně rozhodnout, je-li tu někdo z blízkých příbuzných dítěte, který je ochoten a schopen o dítě pečovat a učinil v tomto smyslu návrh soudu. Je však příkladem (v některých případech velmi složitého) vyhodnocování a určování nejlepšího zájmu dítěte.

Jedním z kritérií pro hodnocení a určování tohoto zájmu je podle Obecného komentáře č. 14 Výboru pro práva dítěte „ochrana rodinného prostředí a udržování vztahu dítěte“. Nejde jen o samotný vztah mezi rodičem a dítětem. Podle článku 70 tohoto komentáře „zachování rodinného prostředí znamená zachování pout dítěte v širším smyslu. Tato pouta se vztahují na širší rodinu, jako jsou prarodiče, strýcové/tety, stejně tak i přátelé, škola a širší okolí.“

Kazuistika č. 8: Za pomoci sociální služby si otec stabilizoval situaci

Petr, kterému je v současné době 12 let, žil nejprve s matkou, následně byl umístěn do dětského domova. Později požádal o jeho svěření do péče nevlastní otec, tehdejší partner matky. Nevlastní otec o Petra pečoval pět let, ale v současné době ztratil zaměstnání, bydlí po ubytovnách a nedokáže zajistit odpovídající péči o Petra. Petr byl proto svěřen do pěstounské péče na přechodnou dobu, protože byl odůvodněný předpoklad, že pokud se bude s otcem pracovat a upraví si poměry, bude opětovně schopen o Petra pečovat. Spolu mají vytvořený velmi pevný vztah.

Ihned po umístění do pěstounské péče na přechodnou dobu se uskutečnila případová konference, na které byly nevlastnímu otci Petra nabídnuty pomoc a podpora prostřednictvím sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi. Ten tuto nabídku uvítal a začal ihned pracovat na zlepšení své situace. Za pomoci služby si našel práci jako pomocný kuchař, město mu nabídlo vstupní byt, protože nikdy neměl žádné dluhy. Po celou dobu, kdy byl Petr umístěn v pěstounské péči na přechodnou dobu, jej nevlastní otec čtyřikrát týdně navštěvoval. Situace se po půlroce zlepšila natolik, že si otec podal k soudu návrh na svěření Petra zpět do své péče. Soud jeho návrhu vyhověl.

Podle Směrnice o náhradní rodinné péči Organizace spojených národů by se mělo odebrání dítěte z vlastní rodiny považovat za poslední možné řešení, a kdykoliv je to možné, mělo by být pouze dočasné a uskutečnit se na co nejkratší dobu. Finanční nebo materiální nouze nebo podmínky, které z ní přímo nebo nepřímo vyplývají, by se nikdy neměly stát jediným odůvodněním pro odebrání dítěte z rodičovské péče či pro bránění jeho opětovné integraci do rodinného prostředí. Finanční a materiální nouzi je nutné vnímat jako signál toho, že rodina potřebuje odpovídající podporu.

Uvedená kazuistika je zajímavá tím, že mezi Petrem a jeho nevlastním otcem neexistuje příbuzenský vztah. Podle § 22 občanského zákoníku se však za osoby navzájem blízké považují nejen osoby v poměru rodinném, ale také „obdobně“, pokud by „újmou, kterou utrpěla jedna z nich, druhá důvodně pociťovala jako újmu vlastní“, nebo osoby, které spolu trvale žijí. Přeloženo z právnické řeči, jde o osoby, které mají mezi sebou vytvořen pevný vztah.

Kazuistika č. 9: Přehodnocení situace Josefa pomohlo k jeho umístění do pěstounské péče

Josefovi je v současné době 11 let. Poslední dva roky žije v pěstounské péči, celý předchozí život však strávil v ústavních zařízeních. Ihned po narození dala matka souhlas s jeho umístěním do kojeneckého ústavu, protože jí lékaři řekli, že má nevratně poškozený mozek a brzy zemře. Vzhledem k tomu, že se však situace u Josefa výrazně změnila a poškození mozku nebylo tak vážné, jak se lékaři domnívali, byl Josef z kojeneckého ústavu přemístěn do domova pro osoby se zdravotním postižením. Bohužel šlo o zařízení pro dospělé klienty, a tak Josef své dětství strávil mezi dospělými s handicapem, a musel se tak přizpůsobit těmto poměrům (nikoli ústavu jemu).

Před dvěma roky se jedna mezinárodní organizace zabývající se ochranou práv dětí zaměřovala na vyhodnocování situace/potřeb lidí umístěných v domovech pro osoby se zdravotním postižením. Setkali se zde i s příběhem Josefa. V době hodnocení situace byla jediným výraznějším hendikepem Josefa operabilní oční vada. Organizace ihned iniciovala změnu prostředí u Josefa a okamžitě vyhledávání náhradní rodinné péče. Do tří měsíců se podařilo najít vhodné pěstouny.

V systému péče o ohrožené děti v České republice panuje mezi mnoha odborníky přesvědčení, že pro starší děti, navíc s hendikepem, nelze nalézt vhodnou náhradní rodinnou péči. Pravidelné přehodnocování situace dětí dlouhodobě umístěných v ústavní výchově je považováno za „marné úsilí“. Výše uvedený příklad ukazuje, že lze nalézt řešení pro dítě, které je považováno za „neumístitelné“ do náhradní rodinné péče.

Podle článku 25 Úmluvy o právech dítěte existuje právo dítěte, které bylo svěřeno příslušnými orgány do péče, ochrany nebo léčení tělesného nebo duševního zdraví náhradnímu zařízení, na pravidelné hodnocení okolností spojených s jeho umístěním.

Novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí zrušila kategorie dětí „vhodných“ a „nehodných“ pro umístění do náhradní rodinné péče. Rodinné prostředí má být aktivně vyhledáváno pro všechny děti umístěné do institucionální péče. Individuální plán ochrany dítěte, který je základem sociální práce s dítětem, má být podle § 10 odst. 5 zákona o sociálně-právní ochraně dětí pravidelně aktualizován, zejména v situacích, kdy je dítě v ústavní výchově nebo v jiném typu náhradní péče.

U dětí se zdravotním znevýhodněním je nutné upozornit rovněž na článek 23 odst. 3 Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením, podle něhož se signatářské státy (mezi které patří Česká republika) zavazují zajistit, „aby děti se zdravotním postižením měly rovná práva na život v rodinném prostředí“.

O Kruhu rodiny

Obecně prospěšná společnost Kruh rodiny **se svou činností zaměřuje na pomoc ohroženým dětem a rozvoj náhradní rodinné péče jako jednou z forem účinné podpory dětí, jež z vážných důvodů nemohou vyrůstat se svými rodiči.** Ve spolupráci s Nadačním fondem J&T se podílí na realizaci osvětové náborové kampaně „**Hledáme rodiče**“ a projektech podpořených z grantu EHP v programové oblasti Ohrožené děti a mládež – „**Hlas dítěte v náhradní rodinné péči a jak mu naslouchat**“ (MGS/A11/2014) a „**Osvětová kampaň zaměřená na práva dětí v náhradní rodinné péči**“ (MGS/B4/2014), které se zaměřují na šíření povědomí a informací o právech a povinnostech dítěte v náhradní rodinné péči. Více o Kruhu rodiny, o.p.s. naleznete na stránkách www.kruhrodiny.cz.

O Nadačním fondu J&T

Nadační fond J&T se intenzivně věnuje **podpoře a pomoci** ohroženým a náhradním rodinám již od svého založení v roce 2004. Právě pomoc v nouzi a podpora náhradní rodinné péče jsou hlavními prioritami nadačního fondu. Vedle této podpory se Nadační fond J&T věnuje i dalším **aktivitám sociálního charakteru** v různých oblastech pomoci, jako je např. pomoc osobám nemocným a s handicapem, hospicová péče. Aktivně se také zasazuje o **kultivaci třetího sektoru**, a to prostřednictvím podpory v oblasti Osvěta a vzdělávání. Podporuje jak fyzické osoby, tak osoby právnické (NNO). Mimo to realizuje Nadační fond J&T několik vlastních projektů určených jak široké, tak odborné veřejnosti. Většina z nich je zaměřena na pomoc ohroženým dětem prostřednictvím včasné, cílené a odborné podpory ohrožených rodin a také na rozvoj pěstounské péče.

Projekty Nadačního fondu J&T

Kampaň „Hledáme rodiče“ má pomoci najít v České republice dostatek pěstounů, kteří budou schopni poskytnout péči a domov dětem, jež z různých důvodů nemohou vyrůstat ve své původní rodině. Dalšími cíli kampaně jsou obecné zvýšení povědomí o pěstounské péči a zvýšení prestiže pěstounů ve společnosti. Zájemcům o pěstounskou péči jsou určeny stránky www.hledamerodice.cz a bezplatná telefonní linka 800 888 245.

Komunikační mosty dlouhodobě poskytují prostor pro sdílení a výměnu informací a zkušeností mezi organizacemi zabývajících se oblastí náhradní rodinné péče a systémem péče o ohrožené děti vůbec. „**Jak aktivně nacházet náhradní rodiče – profesionalizace procesů při výběru adeptů na nový typ zaměstnání**“ a „**Možnosti systémové podpory ohrožených a náhradních rodin**“, projekty realizované za finanční podpory ESF, zaměřené na podporu odborné veřejnosti při práci s ohroženými a náhradními rodinami.

Bližší informace o Nadačním fondu J&T naleznete na www.nadacnifondjt.cz.

Metodický sborník byl zpracován v rámci vzdělávacího projektu „Hlas dítěte v náhradní rodinné péči a jak mu naslouchat“, reg. číslo MGS/A11/2014, financovaného z fondů Evropského hospodářského prostoru (EHP), v programové oblasti Ohrožené děti a mládež.

Vydal: Kruh rodiny, o.p.s., Prosecká 851/64, Praha 9 (www.kruhrodiny.cz)
ve spolupráci s Nadačním fondem J&T, Prosecká 851/64, Praha 9 (www.nadacnifondjt.cz).

Rok vydání: 2016